

KAŞGARLI MAHMUT'UN "DİVANU LUGATİ'T-TÜRK" ADLI ESERİNDE MÜZİK TERİMLERİ

Music Terms in Diwan Lughat at-Turk by Mahmut of Kashgar

(Makale Geliş Tarihi: 25. 04. 2018 / Kabul Tarihi: 25. 05. 2018)

Zakircan ARIPOV*

Öz

Bu bilimsel çalışmada ünlü Türk bilim adamı Kaşgarlı Mahmut'un "Divanu Lugati't-Türk" eserindeki müzik terimleri konusu ele alınmakta, Doğu müzik terimleri üzerinde yapılacak araştırmalar sırasında Orta Çağ müzik bilimiyle ilgili eserlerin ana kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, makalede Yakın ve Orta Doğu halkları müzik terimlerinin, özellikle, Özbek müzik terimlerinin şekillenmesi ve gelişmesine Orta Asya bilim adamlarından Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Zeylâ, Harezmi ve Kaşgarlı Mahmut gibi ünlü isimlerin büyük katkı sağladıkları belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmut, "Divanu Lugati't-Türk", Doğu Müzik Terimleri, Orta Çağ, Müslüman Uyanış Çağı, Rönesans, Melodi.

Abstract

Mahmud Kashgari was a great Middle Asian philologist of the eleventh century. In 469 year by Hijri (1074/1075) he completed his work "Compendium of the languages of the Turks" ("ديوان لغات الترك" - *Dīwānu'l-Luġat al-Turk*) in the Arabic language. Kashgarie's work has an exceptional value for linguists, folklorists, specialists in study of literature and musical experts. A big amount of Turkic musicology terms are studied in this «Compendium». Mahmud Kashgarie's merits in studying of Oriental musicology terms are as great as Farabie's, Ibn Sina's, Ibn Zayla's and Kharezmie's.

Keywords: Mahmud Kashgari, "*Dīwānu L-Luġat Al-Turk*", Eastern Music Terms, Middle Ages, Age of Muslim Awakening, Renaissance, Melody.

* Prof. Dr., Özbekistan Devlet Konservatuarı; Prof. Dr., The State Conservatory Of Uzbekistan, arzok@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4619-4296>.

Giriş

Söylenceler, “Doğu Müziği-Doğu Felsefesi ve Doğu dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Doğu müziğinin dünya kültür mirasındaki yeri son derece büyüktür.”(Karimov, 1998: s. 480). Doğu müziğinin dünya kültür mirasında işgal ettiği yerin son derece büyük olduğunu, Doğu müzik terimlerinin sayıca zengin olma durumu da kanıtlamaktadır.

Doğu müzik terimleri üzerinde yapılan araştırmalar sırasında Orta Çağ müzik bilimiyle ilgili eserler ana kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Müzik bilimiyle ilgili eserler farklı türler olarak (ayrı risale olarak da, ansiklopedik eserin bir kısmı olarak da) Arap, Fars ve Türk dillerinde Yakın ve Orta Doğu’da yüzyıllar boyunca, VII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar meydana gelmiştir. Müzik biliminin gelişmesinde en önemli dönemlerden biri de günümüzde bazı araştırmacılarının Doğu Uyanış Çağı (Doğu Rönesans’ı) ya da Müslüman Uyanış Çağı (Rönesans)¹ diye tarif ettikleri X-XII. yüzyıllara rastlamaktadır (Mes, 1973: s.473). Bu dönemde yazılmış olan eserler müzik biliminin ne kadar yüksek hızla geliştiğini göstermektedir. Söz konusu dönemde müzik bilimiyle ilgili yüzlerce eserler yazılmış, ancak bunlardan sadece küçük bir kısmı bize ulaşmıştır.

Orta Asya’da yetişen bilim adamları ve düşünürler Ebu Nasr Farabi et-Türki el-Muallim es-Sani (873-950), Ebu Ali İbn-i Sina el-Buhari (980-1037), Ebu Mensur İbn-i Zeylâ (998-1049) ve Ebu Abdullah Harezmi (ö. 997) Orta Çağ müzik biliminin gelişmesi ve Arapça müzik terimleri bilim dalının şekillenmesi için temel oluşturmuştur. Özellikle, Ebu Nasr Farabi’nin “Büyük Müzik Kitabı” (كتاب "الموسيقى الكبير"), Ebu Ali İbn-i Sina’nın “Müzik İlmi Derlemesi” (جوامع علم "الموسيقى") Yakın ve Orta Doğu halkları müzik terimleri bilim dalının temelini oluşturmuş olan eserler diye itiraf edilmektedir. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki Orta Asya’daki en eski şarkılardan bazı Türkçe örnekler ve müzik terimleri, XI. yüzyılın büyük dil bilimcisi, ünlü bilim adamı olan Kaşgarlı Mahmut’un “Divânu Lugati’t-Türk” adlı eserinde de belirtilmiştir. Eserde Arapça kelimeler bulunmamakta, Müslüman dini inancının belirtileri görülmemektedir. Aynı zamanda, şarkılar metninin dili, yani üslubu çok eski, bununla birlikte, söz konusu eserlerin İslam’dan daha önce yazıldığı bilinmektedir. Divanda müzik terimleri açıklanmış, bazı yerlerde müzik teriminin kullanıldığı şiir veya türkülerden parçalar verilmiştir. Örneğin:

“كوك – (küg): Melodi, makam, şarkıda özel kurallar gereği sesin yüksek ya da alçak tutulması”;

“أز كوكلندي – (er kuglandi): İnsan kendi sesini yüksek ya da alçak tutarak, belli makamda şarkı (türkü) söyledi” vs.

كوكلر فمغ تئندي أفرق إدش تئندي

¹ Rönesans (“Müslüman Uyanış Çağı”) terimi ilk olarak A. Mes tarafından kullanılmıştır.

سَنَسِيرُ أَرْمُ أَرْلُدِي كَلِكِنِ أَمَلُ أَيْنَلِمِ

Eski Türkçe	Türkiye Türkçesi
Kügler qamuğ tüzildi, İpıriq idish tizildi, Sensiz özüm üzeldi, Kelgil amul oynelim.	Ahenkler birbirine ayarlandı, Mey kapları dizildi, Gönlüm sensiz seni isteyerek huzursuzdur, Gel, gönülleri rahatlatarak şâd edelim) (Muttalibov, 1963: s. 144).

“Divanu Lugati't-Türk”te Türk boylarında İslam’a kadar da kullanımda bulunan birçok eski müzik enstrümanlarının adları ve başka müzik terimleri bulunmaktadır:

ان- (un): ün, ses; bu kelime اون ûn şeklinde de uzun telaffuz edilebilmektedir.” (Muttalibov, 1963: s. 74).

كُقْرُكْ (kuçruk): davul (Muttalibov, 1963: s. 443).

سَبِيزْغُو (sibizğu): sızızga, sızızga ney (Muttalibov, 1963: s. 450).

قُبَزْلُقْ كِشِي (qo‘buzlug‘ kishi): kobuz çalan kişi (Muttalibov, 1963: s. 456).

قُبَزْلُدِي (qobzaldi): kobuz çaldı (Muttalibov, 1963: s. 273).

تُوْل (tovil): davul çeşidi (Muttalibov, 1963: s. 179).

دومبِقْ (dumbaq): davul çeşidi (Muttalibov, 1963: s. 179).

يِرَاغُو (yirağu): çalgı çalan, şarkıcı (Muttalibov, 1963: s. 43).

تُوغْ (tuğ): hanın huzurunda çalınan davul ve onun çeşitleri (Muttalibov, 1963: s. 140).

يِير (yir): gazel, makam, melodi (Muttalibov, 1963: s. 188).

بُوْجِي قُبُزْ (boci) ve بُوْجِي قُبُزْ (bo‘ji qobuz): kılıklı enstrümanlardan biri. Bu, barbad yani dik göğüs diye adlandırılan çalgı aleti çeşididir. (Muttalibov, 1963: s. 188).

Kaşgarlı Mahmut’un sıraladığı, yukarıda adı geçen terimlerin hepsine Farabî, İbn-i Sina, İbn-i Zeylâ ve Harezmi’nin eserlerinde Arapça nazireler yer almakta ve bu nazirelerin açıklaması da bulunmaktadır. Örneğin:

ان - un (DLT 1960, 74)	أبو نصر الفاراب, 1212: ص.220) – صوت
سَبِيزْغُو – sibizğu (DLT 1960, 450)	أبو نصر الفاراب, 1212: ص.236) – الناي
كُقْرُكْ - kuçruk (DLT 1960, 443)	أبو نصر الفاراب, 1212: ص.235) – [طبول] طبول
بَرَبَطْ – barbat (DLT 1963, 188)	أبو نصر الفاراب, 1212: ص.235) – عود

Udu İbn Sina “barbat - بربط” diye adlandırmıştır (ابن سينا, 1956: 156 ص). Bunun gibi birçok örnek verilebilir.

Eskiden Arapça müzik terimleri içinde Türk lehçelerinden girmiş terimler de bulunuyordu. Abdurauf Fitrat şöyle yazar: “طنبور طنبورة (tanbur, tanbura) Türkçe ‘dombra’ kelimesinin bir şeklidir ve bu telli müzik enstrümanının adı tanbur veya tanburadır (Fitrat, 1993: s.26). Sadece Arapça müzik terimlerine değil, tüm Arap müziğine Acem halkları müziğinin, Orta Asya musikisinin etkisi hakkında kanıtlanmış bilgiler bulunmaktadır (Nazarov, 1995: s. 9). Dolayısıyla, Arap şairi Abdurrahman Etred’in Velid İbn-i Yezid (ö. 748)’e anlattıkları önemli sözler aşağıda yer almaktadır: “Müziğin tamamı Acemden bize kadar ulaşmıştır. Biz, yani Araplar da buna Arap şairlerini uyarlamışızdır” (Radjabov, 1983: s. 96).

Yakın ve Orta Doğu halkları müzik terimlerinin, özellikle Özbek müzik terimlerinin şekillenmesi ve gelişmesine Orta Asya bilim adamlarından Farabî, İbn-i Sina, İbn-i Zeylâ, Harezmî ve Kaşgarlı Mahmut gibi ünlü isimler büyük katkı sağlamışlardır.

Kaynakça

- Fitrat, A. (1993). *O‘zbek Klassik Musiqasi va Uning Tarixi*. Toshkent: “Fan” Nashriyoti.
- Karimov, İ. A. (1998). *Ma’naviy Yuksalish Yo‘lida*. Toshkent: “O‘zbekiston” Nashriyoti
- Mes, Adam. (1973). *Musulmanskiy Renessans*. Moskva: “Nauka”.
- Muttalibov, S.M. (1960). Mahmud Koshg‘ariy, Turkiy So‘zlar Devoni (ديوان لغات الترك - Devonu Lug‘otit Turk). Uch Tomlik, T.1. Toshkent: O‘z. SSR FA Nashriyoti.
- Muttalibov, S. M. (1963). Mahmud Koshg‘ariy, Turkiy So‘zlar Devoni (ديوان لغات الترك - Devonu Lug‘otit Turk). Uch Tomlik, T.3. Toshkent: O‘z. SSR FA Nashriyoti.
- Nazarov, A. (1995). *Forobiy va Ibn Sino Musiqiy Ritmika Xususida (Mumtoz İyqo’ Nazariyasi)*. Toshkent: G‘afur G‘ulom Nashriyoti.
- Radjabov A. K. (1983). *İstorii Razvitiya Muzikalnoy Jizni Maverannaxra i Xorasana VII – VIII vv. // Xorezm i Muxammad al-Xorezmi v Mirovoy İstorii i Kulture.: Sbornik. Otvetstvenniy redaktor N. N. Negmatov.* - Dushanbe: «Donish», B. 92 -113.
- ابن سينا، أشفاء، الرياضيات. جوامع علم الموسيقى. تحقيق ومقدمة زكريا يوسف. تصدير و مراجعة أحمد فؤاد الالهواني و محمود أحمد الحفني، المطبعة الاميرية بالقاهرة، 1956س
- أبو نصر الفارابي. كتاب الموسيقى الكبير. تحقيق و شرح غطاس عيد الملك خشبة. مراجعة و تصدير دكتور محمود احمد الحفني. دار الكاتب العربي للطباعة و النشر بالقاهرة. بدون سنة. 1212